

İngiliz askerlerinden sağ kalanlar kendilerini savunmak için idarî merkezlerine çekildiler. Bircis Kadr'in askerleri burayı kuşatınca aralarının açık olmasına rağmen Ahmedullah Şah ona yardım etti. İngilizler 1857 sonuna kadar direndiler. Diğer taraftan Kanpûr'daki Hintliler yenildiğinden buradaki İngiliz ordusu Leknev'e yöneldi. Ahmedullah Şah, kuvvetlerine katılan yeni mücahidlerle birlikte onlara karşı bir saldırı hazırlığı içerisinde iken durumu öğrenen İngilizler gerekli tedbirleri aldılar ve 12 Ocak 1858'de vuku bulan taarruzu sonuçsuz bıraktılar. Dönüşte başka bir İngiliz konvoyuna karşı giriştiği harekâtta da başarı kazanamayan Ahmedullah Şah bunun üzerine gerilla savaşına başladı ve bu sıralarda ayaklanmanın en büyük lideri olarak tanındı. İngilizler'in Nepal'den getirdikleri Gurkalar'ı saldırılarıyla püskürten Ahmedullah Şah, bunun arkasından ağır silâhlarla donatılmış İngiliz birlikleriyle karşı karşıya kaldı ve önce Dergâh Şah Abbas mevkii-ne, ardından Lâlkot'a çekilmek zorunda bırakıldı. Ancak o günlerde Bircis Kadr ve Leknev'deki kuvvetlerin kumandanı Hazret Mahal'in de kendisine katılmasıyla tekrar güçlendi ve 21 Mart'ta İngilizler'e karşı genel bir saldırı başlattı. İngiliz ordusuna ağır kayıplar verdirmesine rağmen sonuç alamadı ve Leknev'in 45 km. kuzeybatısında bulunan Bari kasabasına çekildi; bunun üzerine Hazret Mahal ve Bircis Kadr ondan ayrıldılar. Ahmedullah Şah'tan kurtulmak isteyen İngilizler 13 Nisan'da Bari'ye saldırdılar. Ahmedullah Şah orayı terk ederek Muhammedî'ye geçti; hemen arkasından da 1500 askeriyle Rohilhand'daki Şahcihanpûr şehrini ele geçirip bir süre oradaki İngiliz askerlerinin sığındığı kaleyi kuşatma altında tuttuktan sonra Muhammedî'ye döndü. 25 Mayıs'ta burayı kuşatan İngilizler, Ah-

medullah Şah'ın Şahcihanpûr'a gitmesini engelleyemediler ve son çare olarak onu ölü veya diri getirene 50.000 rupi ödül verileceğini açıkladılar. Bunun üzerine Hindu liderlerinden Jagan Nath yardım vaadiyle Ahmedullah Şah'ı mâlikânesine davet etti ve onu öldürtüp başını İngilizler'e gönderdi. Mevlevî Ahmedullah Şah, müslümanlar arasında moral çöküntünün ve yılgınlığın had safhada bulunduğu bir sırada ümidini hiç kaybetmeden bağımsızlık mücadelesi veren bir lider olarak düşmanları tarafından dahi takdirle anılmıştır; asker, âlim, tebliğci ve mutasavvıf kişiliğiyle Hint-İslâm tarihinin en önemli simalarından biridir.

BİBLİYOGRAFYA :

M. R. Gubbins, *An Account of Mutinies in Qudh and the Siege of Lucknow*, London 1858, s. 188-189; J. Kaye – G. B. Malleson, *History of the Indian Mutiny: 1857-58*, London 1878-80, III, 284-286; IV, 379-381; V, 292; G. B. Malleson, *The Indian Mutiny of 1857*, London 1891, s. 17-18; Kemâleddin Haydar Hüseyinî, *Kayşarû't-Tevârîh*, Leknev 1906, II, 227, 301; *Freedom Struggle in Uttar Pradesh*, Lucknow 1958-59, I, 381-383; II, 77, 84, 102, 139, 198; V, 148, 413, 417, 537-539; S. Moinul Haque, *The Great Revolution of 1857*, Karachi 1968, s. 46-79; Feth Muhammed Tâib, *Tevârîh-i Ahmedi*, Leknev, ts., s. 9, 28-29, 33-35, 49-53, 59-65, 104-105, 112, 120; Salahuddin Malik, "Ahmad Ullah Shah's Nationalist Struggle Against British Colonialism in India", *IS*, XXVI/1 (1987), s. 43-62.

İQTİDAR HUSAIN SİDDİQI

MEVLEVÎ ÂYİNİ

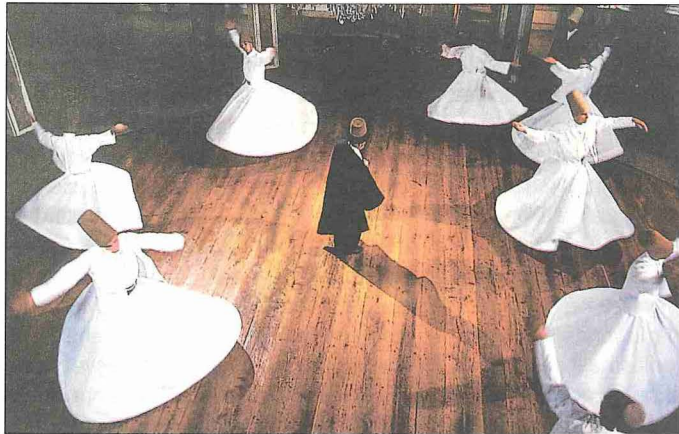
Mevlevîler'in
zikir törenlerine verilen ad.

Mevlevî âyini yahut kısa adıyla semâ, tasavvuftaki devran anlayışına uygun biçimde Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin, bulunduğu dinî toplantılarda duyduğu vecd ve zevk eseri olarak herhangi bir

usul ve kaideye bağlı kalmaksızın zaman zaman yaptığı semâlardan (dönüş) alınan ilhamla, kendisinden sonra düzenlenip geliştirilerek şekillenmiş, diğer tarikatların zikir ve mukabele meclislerine benzer bir zikir toplantısıdır. Mevlânâ'nın düşüncelerinin bir tarikat kimliğine bürünüp teşkilâtlanması oğlu Sultan Veled'in zamanında başlamıştır. Ancak Mevlevî âyininin belli bir âdâb ve erkâna tâbi olarak yapılması XV. yüzyılda Sultan Veled'in torunu Emîr Âlim Çelebi'nin oğlu Pîr Âdil Çelebi dönemine rastlar. Bu konudaki son düzenlemeler ise Konya'daki âsitânenin şeyhlerinden Pîr Hüseyin Çelebi tarafından XVII. yüzyılda gerçekleştirilmiştir. "Mukâbele-i şerif" adıyla da anılan Mevlevî âyini haftada bir defa İstanbul dışındaki dergâhlarda cuma namazından sonra, İstanbul mevlevihânelerinde ise haftanın belirli bir gününde öğle veya yatsı namazının ardından mevlevihânelerin "semâhâne" denilen bölümünde yapılır. Ayrıca "ihyâ geceleri" adı verilen kandil ve bayram geceleriyle hilâfet merasimlerinde de âyin icra edilirdi.

Âyine iştirak edecekler meydancı dedenin, "Buyurun yâ hûl!" daveti üzerine semâhâneye yönelirler. Dedeler, âyin müsisini icra edecek olan mutrip heyeti, ten-nûre, destegül, sikke ve hırkadan meydana gelen özel kıyafetlerini giymiş semâzen dervişler, "baş kesip" selâm vermek suretiyle eşige basmadan sağ ayakla semâhâneye girer, görev ve derecelerine göre yerlerini alırlar. Bu sırada sağ ayak baş parmağı sol ayak baş parmağının üzerinde yani "mühürlü" olarak ve sol elle sağ omuzu, sağ elle sol omuzu tutup niyaz vaziyetinde ayakta şeyhin gelişini beklemeye başlarlar. Şeyh, arkasında meydancı olduğu halde semâhâneye girip ayak mühürleyerek sessizce başıyla selâm verir ve orada bulunanlar da aynı şekilde selâmı alır. Şeyhin postuna geçmesiyle vakit namazına başlanır. Namaz tamamlandıktan sonra şeyh veya mesnevihan tarafından *Meşnevî*'den bir ders yapılır, ardından mutripten birinin Kur'ân-ı Kerîm kıraatini şeyhin post duası takip eder.

Bütün tarikat âyinlerinde salât ile (savlav) başlama geleneği olduğundan Mevlevî âyini de sözleri Mevlânâ'ya, bestesi Buhûrîzâde Mustafa İtrî'ye ait, "Yâ habîballah, resûl-i hâlik-ı yektâ tûyî" mısrai ile başlayan Farsça na'tın ayakta rast makamında okunmasıyla başlar (İtrî'den önceki dönemlerde muhtemelen Mevlânâ'nın bu konudaki başka gazelleri okunmuştur).

Günümüzde
Galata
Mevlevihânesi'nde
düzenlenen
Mevlevî
âyininin
bir görünüşü

Na't bitince kudümzenbaşının kudüme birkaç darbe vurmasıyla, neyzenbaşı veya onun görevlendirdiği bir neyzen tarafından "baş taksim" yahut "post taksimi" adıyla, okunacak âyinin makamında yapılan uzunca bir giriş taksiminin ardından kudümzenbaşının kudüme vurduğu ilk darb ile peşrev çalınmaya başlar. Bu ilk darb ile beraber şeyh ve semâzenler ellerini hızlıca yere vurup hafif sesle "Allah" diyerek ayağa kalkarlar, buna "darb-ı celâl" denir. Bu sırada semâzenler sağa doğru birbirine yaklaşırken şeyh de postun önüne çıkarak selâm verir ardından sağına dönüp peşrevin ritmine uygun biçimde sağ ayağını ileri, sol ayağını yanına çekmek suretiyle yürümeye başlar. Şeyhin arkasındaki kişi postun önüne geldiğinde ayak mühürleyip baş keser ve "hatt-ı istivâ" denilen, post ile kapı arasında uzandığı var sayılan, şeyhten başkasının basamayacağı çizgiyi sağ ayağıyla hafifçe atlayıp solu da attıktan sonra posta arkasını dönmekten geliş yönünde ayak mühürleyerek bekler. Posta yaklaşan diğer semâzen de karşısına gelip ayak mühürleyerek birbirlerinin yüzüne, özellikle iki kaşın arasına bakıp hırkalarının içindeki sağ ellerini kalplerine götürmek suretiyle selâmlaşır. Postun sağındaki kişinin arkasını semâhâneye çevirmeden yine sağa dönerek yürümeye devam etmesini diğer semâzenlerin aynı tarzda hareketleri takip eder. Bu şekilde herkesin birbirini selâmlamasına "cemal seyri" adı verilir. Hatt-ı istivânın post hizasındaki uzantısında yine ayak mühürlenip baş kesilmek suretiyle semâhâne üç defa dolaşılır. "Devr-i veledî" denilen bu dolaşma esnasında mutrip peşrev çalmaya devam eder. Devr-i veledî tamamlandığında şeyh postuna gelmiş olduğundan peşrev bitmemiş bile olsa kudümzenbaşının birkaç darbiyle peşrev kesilir ve neyzenbaşının kısa bir taksiminin ardından mutrip heyetindeki âyinhan ve sâzendeler âyini icraya başlarlar.

Şeyh postun üzerinde, semâzenlerin de şeyhin solunda saf tutmuş vaziyette baş kesmelerinden sonra, semâi idare edecek semâzenbaşının dışında semâzenler omuzlarındaki hırkaları çıkarıp niyaz vaziyeti alırlar. Şeyhin postun önünde üç adım atıp ileri çıkarak baş kesmesi üzerine herkes baş keser. Bundan sonra semâzenbaşı gelip eğilerek şeyhin sağ elini, şeyh de onun sikkelerini öper. Bu, semâa izin (ruhsat) niyazıdır. Semâzenbaşı, yüzü şeyhe dönük vaziyette iki adım geriye çekilip tekrar şeyhi selâmlarken semâzen-

ler de baş keserler. Ardından sırayla gelip baş keserek şeyhin elini, şeyh de onların sikkelerini öper. Meydanın tanzimi için semâzenbaşının sağ ayağını ileri atıp veya geri çekip verdiği işarete göre semâzen ya ortaya ya da kenara doğru üç adım yürüyüp semâa başlar.

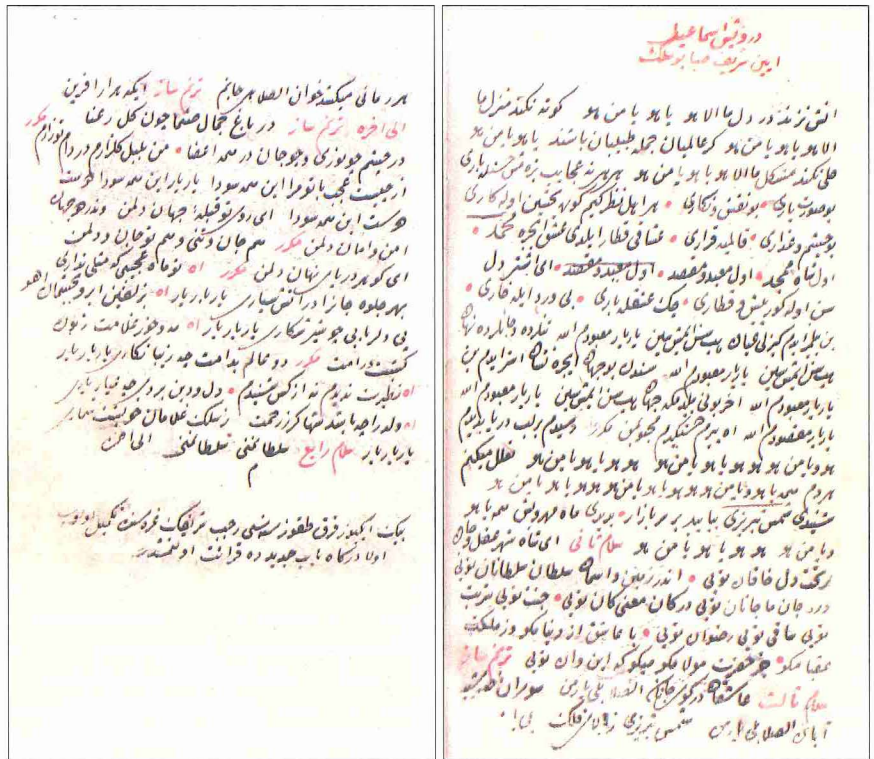
Semâzenlerin omuzlarında olan eller yavaşça aşağıya indirilirken elin dışı vücud ve sikkeye değiştirilip omuz hizasından yukarıya kaldırılır ve sağ el yukarıya, sol el aşağıya bakacak şekilde hem kendi mihverleri hem de semâhânenin etrafında dönmeye başlarlar. "Çark (çarh) atma" denilen bu dönüşün her defasında semâzen içinden isim-i celâli zikreder. Bütün semâzenler semâa girdikten sonra semâzenbaşı da şeyhe baş kesip semâin düzenli bir şekilde devamını temin için semâzenlerin arasında dolaşmaya başlar.

Usulün değişmesiyle birinci selâmın bittiği anlaşıncı semâzenler bulundukları yerden yüzleri semâhânenin merkezine dönük şekilde durarak niyaz vaziyetinde baş keser; ikili, üçlü gruplar halinde omuz omuza yaslanılır. Şeyh postun önüne doğ-

ru üç adım ilerleyip baş kestiğinde yine herkes baş keser. Şeyh sessizce selâm duasını yaparak bir adım geri çekilince başıyla ikinci selâm semâinin başlamasına izin verdiğini işaret eder. Semâzenler de birinci selâma girişteki hareketleri tekrarlayarak ikinci selâmın semâina girerler. El ve sikke öpülmeden girilen ikinci selâmı yine bir usul değişikliğiyle üçüncü ve ardından dördüncü selâm takip eder. Dördüncü selâmda son semâzenin de semâa girmesinin ardından bütün semâzenler semâhânenin kenarlarında bulundukları noktadan ayrılmadan semâi sürdürürler. Semâzenbaşı şeyhe niyaz edip şeyhin solundaki yerine geçer ve artık dolaşmaz. Şeyh de postun önüne çıkıp niyaz ettikten sonra semâa girer. Şeyhin sol eliyle hırkasının sağ tarafını bel hizasından, sağ eliyle de yakasından tutarak ve hırkasının göğüs kısmını sağ tarafa doğru hafifçe açarak yavaş ve vakur bir şekilde meydanın ortasında yaptığı bu semâa "post semâi" denir.

Bu sırada âyinin güfteli kısmı bittiğinden sazlar son peşrev ve son yürük semâ-

Hamâmîzâde İsmâil Dede Efendi'nin kendi bestelediği sabâ -bûselik Mevlevî âyininin *Âyin Mecmuası*'ndaki metni (Nuri Özcan fotoğraf arşivi)

iyi çalar. Eğer niyaz ilâhisi icra edilecekse son peşrev yerine segâh makamında yapılacak bir taksimden ardından ilâhiye geçilir. Yürük semâi veya niyaz ilâhisinin bitmesiyle neyzenbaşı tarafından yahut onun işaret ettiği başka bir sazla son taksim yapılır. Bu taksim semâ etmekle olan şeyhin yavaş yavaş postun önüne gelmesine kadar devam eder ve şeyh postun önüne geldiğinde taksim sona erer; mutripte ki âyinhanlardan biri aşr-ı şerif okumaya başlar. Bu kıraate Bakara sûresinin 115. âyetiyle başlamak âdâbdandır. Ardından âyetin devamı veya başka âyetler okunur. Kur'an okunmaya başlanınca herkes olduğu yerde baş keser, yeri öpe-rek oturur. Eller çapraz durumda omuz-larda ve baş öne eğiktir, sırtlarına hırka-ları konunca normal oturma vaziyeti alı-rar. Okunan Kur'an'ı şeyhin sağına yakın bir yerde duâgû dedenin okuduğu Fars-ça dua (Mevlevî gülbangi), tekbir ve salavat takip eder (metinler için bk. Gölpinarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, s. 93). Bundan sonra şeyhin yüksek sesle "fâtîha" çek-mesiyle herkes sessizce Fâtîha sûresini okur. Şeyh ile birlikte yer öpülüp ayağa kalkılınca şeyhin post üzerinde ağır ağır okuduğu gülbank sonunda orada bulu-nanlar tarafından baş kesilerek ve yük-sek sesle "hû" denilerek dinlenir. Ardın-dan şeyhin posttan ayrılıp baş kesip yük-sek sesle "es-selâmü aleyküm" diyerek semâzenlere verdiği selâm semâzenbaşı, semâhânenin orta noktasına geldiğinde mutribe verdiği selâm da neyzenbaşı ta-rafından "ve aleykümü's-selâm ve rahme-tullâhi ve berekâtühû" cevabıyla alınır. Selâmın alınmaya başlanmasıyla eğilmiş olan semâzenler ve mutripte kiler alınan selâmın sonunda uzatılarak söylenen "hû" hecesiyle yavaşça doğrulurlar; şeyh semâhânenin çıkışına geldiği zaman pos-ta doğru dönüp baş kestiğinde herkes birlikte baş keser. Şeyhin semâhânedan ayrılması üzerine herkes posta selâm ve-rerek semâhânedan ayrılır ve âyin sona erer.

Bu şekilde icra edilen âyinden başka tekkenin semâhâne dışında meydan oda-sı denilen kısmında sohbet veya özel bir ikram münasebetiyle toplandığı sırada yapılan ve "âyin-i cem'" (aynû'l-cem') adı verilen bir âyin uygulaması daha vardır. Çoğunlukla namazdan sonra na't okun-madan ney taksimiyle başlayan bu uygu-lamada devr-i veledî yapılmaksızın âyin okunmaya başlanır. Sadece arzu edenle-rin hırkalarının kollarını da giyerek selâm

başlarında durmadan, post semâi tarzın-da semâ etmelerinden ibaret olan âyin-i cem' yine Kur'an kıraati ve gülbank ile son bulur. Ardından sohbet ve ikrama devam edilir (daha geniş bilgi için bk. a.g.e., s. 101-102).

Mevlevî âyininin bir tür devamı niteli-ğinde, âyinin mânevî hazzına doymamış olanların herkes mevlvihânedan çıkıp ışıklar söndürüldükten sonra semâhâne-de kendi aralarında yaptıkları semâa da "garipler (karîbler) semâi" adı verilir. Hır-kalar çıkarılmadan mûsikisiz ve post se-mâi şeklinde gerçekleştirilen bu semâ sa-dece on sekiz defa çark etmekten ibaret-tir. Ayrıca semâ meşkini bitiren yeni der-vişin (nevnîyaz) bundan böyle âyine katıl-masına izin verildiğini belirtmek üzere yapılan ve şeyhin katılmayıp açşıbaşı dede tarafından idare edilen "mübtedî muka-belesi" denilen bir âyin daha vardır. Bu âyinde ise na't okunmadan kısa bir ney taksimiyle devr-i veledî yapılarak semâa başlanır. Semâ esnasında âyin okunma-yıp dört selâm peşrevle devam ettikten sonra Kur'an tilâveti ve gülbank çekilme-siyle âyin tamamlanır.

Diğer tarikatlarda olduğu gibi Mevlevî-lik'te de âyin ve törenlerin sembolik an-lamları vardır. Buna göre Mevlevî âyini kı-yamet gününü tasvir eder. Mevlevî der-vişinin başındaki sikke mezar taşı, tennû-re kefeni, sırtındaki hırkası da kabridir. Kâinatı temsil eden semâhânenin sağ ta-rafı görünen maddî âlem (nâsût âlemi), sol tarafı ise görünmeyen mâna âlemidir (gayb, melekût âlemi). Ney insân-ı kâmilî, neyin üflenmesi ölümden sonra sûr sesiy-le dirilmeyi anlatır. Kudümün ilk vuruşu Allah'ın "kûn" (ol) emrinin ifadesi olup kalkarken yere ellerle vurma hem olmayı hem de sûru işitince kabirden kalkmayı (haşr) temsil eder. Semâhânenin hatt-ı istivânın başlangıcı sayılan noktası, yani şeyhin bulunduğu yer mutlak varlık âle-mine, tam karşısındaki nokta ise insan mertebesine işaret eder. Bu durumda post-tan sağa doğru hareket mutlak varlıktan insana inişi (kavs-i nüzûl), hatt-ı istivânın sonundan posta sola doğru yürüyüş ise insandan mutlak varlığa çıkışı (kavs-i urûc), yani seyrü sülûkü (mânevî olgunluğa eriş-me yolculuğu) anlatır. Bu da tasavvuftaki devir anlayışının Mevlevî âyinine akset-mesidir. Devr-i veledîdeki üç dönüş ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn mer-tebelerine, aynı zamanda mutlak varlık-tan cansızlar, bitkiler ve canlılar âlemine

erişmeye işaret eder. Semâ esnasındaki se-lâmlar zât, sıfat, fiil, vahdet gibi tasavvufî anlamlar taşır. Birinci selâm insanın Al-lah'ı ve O'na kulluğunu idrak etmesi, ikinci selâm insanın Allah'ın büyüklüğü ve kud-reti karşısında hayranlık duyması, üçün-cü selâm insanın hayranlık duygularının aşka dönüşmesi, Hakk'a tam teslimiyet yani vuslattır. Dördüncü selâm ise mâ-nevî yolculuğunu, mi'racını tamamlayan insanın yaratılıştaki vazifesine, kulluğuna dönüşüdür (Mevlevî âyinlerinin güfte ve bestesine ait özelliklerle kullanılan sazlar, âyin bestekârları ve âyin neşirleriyle ilgili bilgiler için bk. ÂYİN [Mûsikî]).

BİBLİYOGRAFYA :

Türk Musikisi Klasiklerinden Mevlevî Âyin-leri (İstanbul Konservatuvarı neşriyatı), İstanbul 1934-39, VI-XVIII, 249-975; Subhi Ezgi, *Naza-rî-Amelî Türk Musikisi*, İstanbul 1935, III, 85-102; Abdülbâki Gölpinarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, İstanbul 1963, s. 75-109; a.mlf., *Mevlâ-nâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1983, s. 370-389; Halil Dikmen, "Mevlevî Müziği" (a.e. için-de), s. 455-465; Sadettin Heper, *Mevlevî Âyin-leri*, Konya 1979; W. Feldman, *Music of the Ot-toman Court*, Berlin 1996, s. 85-99; Fuat Yö-nemli, *Mevlevîlikte Semâ Eğitimi*, Ankara 1997; Ömer Tuğrul İnancer, "Osmanlı Musikisi Tarihinde Tasavvuf Musikisine Bir Bakış", *Os-manlı*, Ankara 1999, X, 683-689; Cüneyt Tan-rıkorur, "Osmanlı Musikisinde Mevlevî Âyini Besteciliği", a.e., X, 707-721; Efdalüddin, "Âyin-i Şerif", *İTA*, I, 675-679; Mahmut Râgıp Mihalgazi, "Âyin (Musikî)", a.e., I, 682-683; Pa-kalın, I, 125-127.

NURİ ÖZCAN

MEVLEVÎ DEVR-i REVÂNİ

(bk. DEVR-i REVÂN).

MEVLEVÎ EVFERİ

(bk. EVFER).

MEVLEVÎ MÛSİKİSİ

(bk. TEKKE MÛSİKİSİ).

MEVLEVÎHÂNE

(مولويخانه)

Mevleviyye tarikatına ait zâviye, dergâh ve âsitânelerin genel adı

(bk. MEVLEVÎYYE).

MEVLEVÎHÂNE CAMİİ

(bk. GAZİANTEP MEVLEVÎHÂNESİ).